

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S.D.P.B.

Coll. No. 329 602

Title Avaccheda

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 602 Subject : Nyāya.

Title : Avaccheda

Author : — Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 9.7" by 4.2" Extent : 13 foll.

Language : Sanskrit. Script : Devanāgarī

Remarks : Begins abruptly

स्वयंपर्याप्तधिकरणपर्याप्तिकत्वमित्यस्य स्वपर्याप्त्यवच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिकत्वमित्यर्थः अ
 त्रेयमाशंका समवायेनतानोतानोभयत्वलत्त्वविशिष्टसंयोगेनसाध्यतायांधूमादिहेतावव्या
 प्तिः पर्याप्तिसंबंधेनतादृशेभयत्वविशिष्टस्यतादृशेभयत्वसंयोगेनकापिहेतुमत्पक्षेतेः नचरू
 पवानष्टथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिवारणायवश्यहेतुमन्तिष्ठाभावीप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य
 साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नत्वेनविशेषणीयतायावतैवातिव्याप्तिवारणसंभवतीतिवा
 च्यं प्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तीत्यस्यप्रतियोगितावच्छेदकताघटकसंबंधेनतादृशप्रतियो
 गितावच्छेदकाभाववतिसाध्यतावच्छेदकघटकसंबंधेनावृत्तिर्योधर्मस्तदेवपारिभाषिकवच्छेदक
 त्वमित्यर्थकतयातावतैवरूपवानष्टथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिवारणसंभवेप्रतियोगितावच्छेदकता
 यासाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नस्यानिवेशेपिभूतिविरहात् नचतादृशेभयसाध्यक
 स्तुतेऽव्याप्तिवारणार्थमेवतादृशवच्छेदकतायांसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्ननिवेशनी

यमितिवाच्यं धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेषवानवद्वैरित्यं धूमप्रकारकप्रमाविशेषाभावीयप्रतियोगि
तावच्छेदकत्वमेवेति जगदीशलिखनमसंगतं विरोधापत्तेः धूमत्वस्य साध्यतावच्छेदकताघटकस्वरू
पसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकत्वाभावात् अत्रेदं समाधीयते धूमत्वचत्तानवद्वैरित्याद्यावन्तिव्याप्ति ६३
कारणार्थमवश्यं साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिव्य
धिकरणत्वस्य निवेशनीयतायातावन्तैव पर्याप्तिसंबंधेन तादृशोभयत्वविशिष्टाभावमादायातत्र
नाव्याप्तिरिति नचैवं वदित्वप्रतियोगिकसमवोयेन वदित्वविशिष्टस्यासाध्यतायां धूमादिदे
तावव्याप्तिः तादृशसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणस्याभावस्याप्रसि
द्धेरिति वाच्यं साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपिताधिकरणत्वा
यस्वरूपसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणत्वाभावस्य हेत्वधिकरणे विवक्षितत्वा एव
त यद्वा साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकताघटकसंसर्गातिरिक्तसंसर्गावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेद १

कनिष्ठत्वेन तु भयाभावे वैशिष्ट्यस्य हेतुमन्तिष्ठाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकतायां निवेशनी
यत्वा न्ताव्याप्तिरिति ॥ ० ॥ हेतुमन्तिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्मविशिष्टसंबंधिनिष्ठ
भावप्रतियोगितावच्छेदकं सधर्मः पारिभाषिकावच्छेदक इति दीक्षितौ केचित्तु तादृशत्वसाध्यताघट्य
वकान्यतरसंबंधेन यः स्वविशिष्टसंबंधी तन्निष्ठो यस्तदन्तरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणो
भावस्तत्प्रतियोगितावच्छेदकतत्त्वमुक्तलक्षणार्थः तथाच घटवान्महाकालत्वदिस्या
दौगगनाभावमादायैव संगतिः नचैवं संयोगेन धूमगगनाभावान्यतरस्य साध्यत्वेव ह्यादाव
तिव्याप्तिः तादृशान्यतरत्वायैश्यालाघवेन धूमत्वस्यैव हेतुमन्तिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छे
दकत्वात् तस्य तादृशान्यतरसंबंधेन यः तादृशान्यतरत्वविशिष्टसंबंधी गगनाभावस्तन्निष्ठ
स्य तादृशान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणधूमाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकतया तादृशा
न्यतरत्वस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वविरहादिति वाच्यमित्युक्तं जगदीशेन अत्रेयमाशङ्कान

नृहेतुसमानाधिकरणसंयोगेनायोगोलकासंयुक्ताभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकैरेयदयोगोलका
संयुक्तत्वंतस्यतादृशान्यतरसंबंधेनतादृशान्यातरत्वविशिष्टसंबंधीनोयोगगनाभावधूमपर्व
तास्तन्तिष्ठोयस्तादृशान्यतरसंबंधेनप्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्तदनवच्छेदकत्वा न्नतत्रा
तिव्याप्तिरिति नचायोगोलकासंयुक्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकंलाघवेनायोगोलकभेदत्व
मेवेतिवाच्यम् संयोगेनायोगोलकभेदोनास्तीतिप्रतीतिस्ततिपर्वतादौसंयोगेनायोगोलके
संयुक्तोनास्तीतिप्रतीत्यापत्तेः नचेष्टापत्तिः ३त्यतिकानावच्छेदेनसंयोगस्याभावावसत्वादिति
वाच्यं तथा सतिरदानीं पर्वतेऽयोगोलकासंयुक्तत्वंनास्तीतिप्रतीत्यापत्तेः ॥ नचसंयोगेनद्रव्यमा
त्रस्यैवाव्याप्यवृत्तित्वनियमादेष्टाप्रतीतिर्भवत्येवेतिवाच्यं संयोगेनद्रव्यमात्रस्याव्याप्यवृत्तित्वमि
त्यस्यतत्तदधिष्ठाकरणावच्छेदेनतत्तद्रव्यस्याप्यवृत्तित्वमित्यर्थकतया यथाऽहं पर्वतशि
खरेद्रुताशनोनास्तीत्येवप्रतीतिर्नतुद्रहपर्वतेसंयोगेनद्रव्यंनास्तीतिप्रतीतिस्तथावस्तुगत्वा

योगोलकासंयुक्तो धूमः पर्वते केनाप्यवच्छेदेनैवभावप्रतीतिरनुदयात् इति चेन्न समाधीयते धू
मप्रतियोगिकसंयोगसंबंधेनैवतादृशान्यतरस्यसाध्यतातथा च साध्यताघटकसंबंधावच्छि
न्नाभावस्यैवलक्षणघटकत्वात्तादृशसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकासंयुक्ताभावप्रतियोगिता
वच्छेदकत्वस्य धूमत्ववक्तव्यनीयत्वात् पूर्वोक्तदिशतिव्याप्तेः संभवः यद्वा संयोगेनद्रव्यगनाभावा
न्यतरसाध्यकसत्तादितु कच्छलाद्रव्यवृत्तिव्याप्तिः संयोगेनगुणानुयोगिकवृत्तित्वस्याप्रसिद्धात्ता
दृशभावप्रतियोगितावच्छेदकंगुणावृत्तित्वस्यवक्तुमशक्यत्वात् अतिव्याप्तिस्तु पूर्वोक्तदीर्घावोधा
इति ॥ ॥ गवेतरसमवेतरसमवेतत्वाद्यवच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वउभयत्वमतिप्रसंगापादकं
संयोगसंबंधावच्छिन्नगोत्वाभावीयप्रतियोगितायांगोत्वत्वावच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वउभया
भावेसत्वात् तत्रचगवेतरसमवेतत्वावच्छेद्यत्वघटिततादृशोभयाभावासत्वादित्यस्वरसादह
यद्विचेति वस्तुतस्तुसंबंधावच्छेद्यत्वगोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वउभयाभावप्रतियोक्तावच्छेदकगवेतर

अवस्तौ समवेतत्वनिष्ठं भेदीयप्रतियोगिता निरूपितं यादवच्छेदकत्वं तन्निरूपितत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वरतदु
 ३ भयत्वमेव वाच्यं सतो न कुत्रापि प्रसंगशंकापीति मंतव्यं यत्तु परमाणुमत्तिसंयोगेन गोत्वनास्तीति
 प्रतीत्यनुपपत्तिभिर्यासंयोगसंबंधावच्छिन्नगोत्वाभावप्रतियोगितावच्छेदकं गवेतरासमवेतत्वं समवे
 तत्वे सति समवेतत्वमेव वाच्यं तथा च संयोगसंबंधावच्छिन्नगोत्वाभावप्रतियोगिता यामपि गवे
 तरासमवेतत्वावच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वोभयं नास्तीति प्रतीतिरपि जायत एवेति नातिप्र
 संगवकाशः न च संयोगसंबंधावच्छिन्नगवेतरासमवेताभावप्रतियोगिता यामेव गोत्वत्वाद्यवच्छे
 द्यत्वघटितउभयाभावावगादिप्रतीतिरेव जायते न तु गवेतरासमवेतत्वावच्छेद्यत्वघटितोभयाभा
 वावगादिप्रतीतिरपीत्यतिप्रसंगतादवस्थमिति वाच्यं गवेतरासमवेताभावाद्यसंयोगसं
 बंधावच्छिन्नप्रतियोगिताया अपिसमवायेन द्रव्यत्वेनैवाच्छेद्यतयाऽतिप्रसंगानवकाशादि
 त्याहुः तच्चित्त्यं संयोगेन गोत्वाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं गवेतरासमवेतत्वस्मोक्तं तस्य च

राम०
 ३

समवेतत्वविशिष्टगवेतरासमवेतत्वमर्थः अन्यथा गवेतरासमवेतपरमाणुसंयुक्तरेशो गोत्वनास्तीति प्र
 तीतिर्न स्यात् वस्तुतो गवेतरासमवेतत्वमेव ततोत्पाद्यवादवच्छेदकं अत आदिषदमुपात्तं अत एव
 गोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छिन्नउभयाभावप्रतियोगितावच्छेदकं ताद्यवात् गवेतरा
 मवेतत्वघटितउभयत्वं उक्तं अन्यथा संयोगेन गोत्वाभावप्रतियोगितायां गवेतरासमवेतत्वावच्छे
 द्यत्वसंयोगावच्छिन्नत्वोभयासत्त्वेन तत्र संयोगावच्छिन्नत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वोभयं नास्तीति प्रतीत्यप्र
 संगेन गवेतरासमवेतत्वघटितोभयत्वस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वमुक्तं गोसमवेतत्वस्यावच्छेद
 कत्वेन तत्र गवेतरासमवेतत्वघटितउभयासत्त्वेन तादृशप्रतीत्यप्रसंगः संयोगेन गवेतरासमवे
 ताभावप्रतियोगितावच्छेदकं नुत्पाद्यवात् संयुक्तत्वमेवातो न संयोगेन गवेतरासमवेताभावप्रति
 योगितायां गोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वसंयोगावच्छिन्नत्वोभयं नास्तीति प्रतीत्यप्रसंगः संयुक्तस्याव
 छेदकत्वमिति तत्र च गवेतरासमवेतत्वावच्छिन्नत्वसंयोगावच्छिन्नत्वोभयविरहादिति ॥०॥ के

अवच्छेदः
४

तुर्बिभेदप्रतियोगितानिष्ठगवेतरासमवेतत्वघटितोभयत्वस्य तादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्व
मुक्तमनोनकुत्राप्यतिप्रसंगस्याहुः । यदिच गोत्वत्वाद्यवच्छिन्नत्वसंयोगवच्छिन्नत्वोभयत्वावच्छि
न्नाभावाप्रसिद्धौ वनातिव्याप्तिः गवेतरासमवेतत्वावच्छिन्नत्वमात्रघटिततादृशाभयत्वस्यै
वत्वबुत्वेन प्रतियोगितावच्छेदकत्वादिति जागदीशः । तत्रेदं चित्यं गोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वसंयोगा
वच्छिन्नत्व एतदुभयापेक्षया गवेतरासमवेतत्वावच्छिन्नत्वसंयोगसंबंधावच्छिन्नत्व एतदुभ
यत्वस्य कृपुत्वेपिन तादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकं तस्याः ति प्रसंगात्तादृकत्वात् तथा च सं
योगावच्छिन्नगोत्वाभावीयप्रतियोगितायां तत्संबंधावच्छिन्नगोत्वाद्यवच्छेद्यत्वोभयं नास्तीति
तिप्रतीतिवत् तत्संबंधावच्छेद्यत्वगवेतरासमवेतत्वावच्छेद्यत्वोभयं नास्तीति प्रतीत्या यत्तेरिति
चेरभावे जीमिदं गोत्वाभेदीयप्रतियोगित्वविशिष्टगवेतरासमवेतत्वाद्यवच्छिद्यत्वापरि
तमुभयत्वतादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकमिति नातिप्रसंगः एतद्विषये यत्तु संयोगाव

रामः
४

वेत

छिन्नगोत्वाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकं गोसमवेतत्वमेव तथा च संयोगावच्छिन्नगोत्वाभावप्रति
योगितायां गवेतरासमवेतत्वाद्यवच्छेद्यत्वविरहादेव उभयाभावसत्त्वान्नातिप्रसंगरुतिचेन्न
गोसमवेतिभूतत्वं संयोगेन गोत्वं नास्तीति प्रतीतिसत्त्वात् गोसमवेतं नास्तीति प्रतीत्या यत्तेः अत्र ग
वेतराभावप्रतियोगितावच्छेदकसमकोतत्वमेव तथा च तादृशाभावप्रतियोगितायां गवेतरा
समवेतत्वाद्यवच्छेद्यत्वविरहादेवोभयाभावसत्त्वान्नातिप्रसंगरूपिकश्चित् तदपिन सत्त्वं
तादृशाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं यत् गवेतरासमवेतत्वं तदवच्छिन्नघटितत्वादित्यपि
वृभवतीति ग्रंथासंगतेरिति चेदत्र न व्याप्तद्वंद्वं स्वतात्पर्यमुपर्वमुपर्वोयंति गोत्वाद्यवच्छेद्य
त्वघटिताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाद्यवेन गगनत्वमेव तथा च तादृशोभयाभावाप्रसिद्ध्या
नातिव्याप्तिरतोऽप्यपि यत्तानुधावनेकतमत्तथा च दवच्छेद्यत्वाप्रसिद्ध्या बहिर्मानधूमादित्या
दावसंभवोऽप्यपि वेति प्रकृतं अत्र गोत्वस्यातादृशत्वेन साध्याता गोत्वत्वस्य स्वरूपसंबंधेन हेतु

त्व

अवधे०

4

तात्तलस ए स नत्वयादव्याप्तिरुक्ततथा च तत्तुल्यत्वात्तनुसंधा भवसंभवाध्यः ॥ ० ॥ वस्तुतस्तु
तदवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववदसंबंधपक्षविशिष्टसामान्यकत्वमिति दीधितौ प्रतियोगिता
साध्यतावच्छेदकसंबंधेन ग्राह्या तेनायं घट एतत्वादित्यादौ हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिता
वच्छेदकं यदघटभिन्नद्रव्यत्वं सर्वं धसामान्येन कालिकादिसंबंधेन वा तदवच्छिन्नाभाववन्तिग
गनादौ घटत्वादिविशिष्टस्यासंबंधत्वेपि नाव्याप्तिरिति जरादीशेनोक्तं अत्र यद्यपि सामानाधिक
रण्ये संबंधेन परतान्यतविशिष्टयत्तद्रव्यत्वं तदभावमादाय एव वद्विमान्धूमादित्यत्राव्या
प्ति संभवे अयं घट एतत्वादित्यस्यानुधावनुसंदर्भविरुद्धं तथापि यत्किंचित्तत्संबंधेन हेतुत्वे
कालिकादिसंबंधेन तादृशभाववत्परेतीयपरमाणौ वद्वित्वविशिष्टस्य संबंधतया वद्वि
मान्धूमादित्यत्रास्य संभवात् संबंधसामान्यवत् किंचित्तत्संबंधे तदुभयकल्यानुसारे
ण एकत्राव्याप्तिदर्शयितुं प्रसिद्धं कलं परित्यज्य अयं घट एतत्वादित्यस्यानुमन्निष्ठाभावप्र

रम०

५

उपायनमिनिहे

नियोगितावच्छेदकं परिशिष्टसंबन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकमिति अत्र जगदीशेन न वा हेतुम
न्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकी भूतविशिष्टसत्तादेः सत्तात्वावच्छिन्नसंबन्धिनिष्ठप्रतियोगिव्यधि
करणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि सत्तावान् जातेरित्यादावव्याप्तिरित्यनेन यद्विशिष्टसंबन्धिना
विशेषणं प्रतियोगिवैयधिकरण्यंतदघटकी भूतप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य व्यावृत्तिर्दृशि
ता अत्रेयमनुषपत्तिः ननु सर्वत्र व्यतिरेकि साध्यवे हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकी भूतव
द्विघट उभयत्वादेः केवलान्वयिस्तुले च हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकी भूतवाच्यत्वघ
टाधिकरणत्वोभयत्वादेश्च वद्वित्ववाच्यत्वात्ता प्रवृत्ति न्नसंबन्धिनिष्ठप्रतियोगिव्यधिकरणाभाव
प्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् असंभव एव संभवः अव्यास्यभिधानस्यासंगतिरिति न च साध्यात्ताघ
टकसम्वायसंबन्धेन प्रतियोग्यधिकरणाप्रसिद्धारूपघटोभयाभावस्य लक्षणाघटकत्वात्
नद्रूपवान्तद्रसादित्यादौ नाव्याप्तिरिति वाच्यं तादृशसंबन्धेन कपालं पवतादृश उभयादेरधि

५५

अवच्छेदः

६

करणासंबंधेनप्रतियोग्यधिकरणप्रसिद्धा रूपघटोभयाभावस्य लक्षणाघटकत्वात्तत्वात्
तत्तच्चस्वविशिष्टसंबन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितायाश्चाध्यतावच्छेदकातिरिक्तव्यासत्वरतिध
र्मानवच्छिन्नत्वेनाविविशेषणीयतया उभयाभावस्य लक्षणाघटकत्वात्तद्विद्विमान्छादित्यादेना
व्याप्तिरिति वाच्यं तुल्यपुत्तयावैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्वेनापितादृशप्रतियोगितायाश्चनिवेशनीय
तयेवसत्तावानज्ञानेरित्यादावव्याप्तिवारणसंभवेप्रतियोगिवैयधिकरणघटितप्रति
योगितावच्छेदकावच्छिन्ननिवेशस्यमूलाभिधायस्यवैयर्थ्यापत्तेरिति चेन्न यदभावप्रयुक्तः उ
भयाभावः तस्यैवप्रतियोगिताअंगीकृतादिति मतेनेदंतथाचदेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिता
वच्छेदकीभूतातादृशउभयत्वादेः वृद्धित्वविशिष्टसंबन्धिप्रतियोगिव्यधिकरणभावप्रतियो
गितावच्छेदकत्वात्तस्यदेनसाध्यतावच्छेदकस्यधर्तुमशक्यत्वत्वात्तत्प्रतियोगितावच्छेदकम
वश्यंधर्तव्यंतथाचनासंभवइतिभावः इतिसुधीभिर्भाष्यं॥७॥ नचसाध्यतादृशप्रतियोगि

राम
६

नयोरन्यतरावच्छेदकताघटकसंबंधेनस्ववैशिष्ट्याभिधानान्नैषदोषइतिवाच्यं तादात्म्येनधू
मवतः संयोगेनसाध्यतायाव्यभिचारित्यतिव्याप्तिधूमापेक्षयालघुत्वेनतुमन्निष्ठाभावप्रति हे
योगितावच्छेदकंयदुमत्वंतदवच्छिन्नाभाववन्तिप्रतियोगितावच्छेदकताघकसमवायसंबंधेनधूम
विशिष्टस्यपरमाणीः साध्यतावच्छेदकसंयोगसंबंधेनसंबंधतयाधूमस्यपारिभाषिकावच्छेदक
त्वविरहादितिजागरीशी अत्रेयमनुपपत्तिः कालिकसंबंधेनदंडविशिष्टस्यकालिकसंबंधेनसा
ध्यतायादतत्त्ववदान्महाकालत्वादित्यत्रहेतुमन्निष्ठाभावप्रति योगितावच्छेदकंयत्तगगनत्वंतदव
च्छिन्नाभाववन्तिसाध्यताघटककालिकसंबंधेनसाध्यतावच्छेदकताकालिकसंबंधेनगगनत्व
विशिष्टघटादेः संबंधतायागगनत्वादेरपिपारिभाषिकावच्छेदकत्वासंभवेनतदप्रसिद्धिनिबं
धनाव्याप्तिरेवसंभवेऽतिव्याप्तिपर्यंतानुपावनस्यसंदर्भविरुद्धकमितिचेन्न साध्यतावच्छेदकता
घटकसंबंधः साध्यतावच्छेदकीयत्वेनापिविशेषणीयः तथाचसाध्यतावच्छेदकघटकीभूतदं
उप्रतियोगिककालिकविशेषणतयागगनत्ववैशिष्ट्यासंभावादेवकालिकविशेषणतायाधर्तु

अवच्छेदः मशकत्वात्प्रतियोगितावच्छेदकताघटकस्वरूपसंबंधेन गगनविष्णुस्य तद्वशाधर्मवच्छिन्नात्वा
 भाववत्संबद्धगगनत्वादेरेष्यारिभाषिकावच्छेदकत्वसौलभ्यादिति गुरुधर्मस्य स्वरूपसंबंधरू
 पावच्छेदकत्वविरहे च एवमेव धूमवानवच्छेदित्यादावव्याप्तिर्दर्शिता दीधिति कृतानां प्यनतिरि
 क्तवृत्तित्वं स्वरूपसंबंधात्मिकायाः प्रतियोगितायाः प्रतिव्यक्तिभेदेन भिन्नतया धूमत्वादेरपि
 तदप्युक्तवृत्तिरिक्तवृत्तित्वात् न च तथा विधयत्विंचिदेकाभावप्रतियोगिता सामान्यभूतवृ
 त्तित्वं तत् अतएवातिरिक्तसामान्याभावाभावधूमत्वादेरप्यनवच्छेदकत्वापातादप्येतत्सा
 धनमपि संगच्छते इति वाच्यं बद्धिघटतिद्वित्वतानां तान्दहनवृत्तिद्वित्वाद्यवच्छिन्नाभावस्य
 प्रतियोगितानतिरिक्तवृत्तिवृद्धित्वादेर्तैरतिप्रसंगात् एतेनान्यूनवृत्तित्वविशेषितमपास्त एता
 वताप्रबंधेनातिव्याप्तेर्दीर्घव्यवस्थायितमवच्छेदकतालक्षणस्य अत्र केचित् महानसीयवृद्ध
 भावमादाय वद्धिमान् धूमादित्यादावव्याप्तिर्वारणाय प्रतियोगितायाः सर्वशयं उभयानवच्छिन्न

राम०

७

त्वनिवेशनीयं तथा च कथं तादृशद्वित्वाद्यवच्छिन्नाभावमादाय लक्षणोतिव्याप्तिदानं न चाति
 रिक्तवृत्तित्वनिवेशनेऽपि प्रतियोगितायां तादृशविशेषणं न निवेशते बद्धित्वस्य सहनसीय
 वृद्धभावीयप्रतियोगिताशून्यपर्वतीयवद्धि वृत्तित्वेनावच्छेदकत्वा प्रसिद्धाऽतिव्याप्तिवि
 रह इति वाच्यं यत्र केवलान्वयवृत्तिरेको वद्धिः तस्य साध्यतायां तद्वृद्धिव्याप्तिघटोभयवृ
 त्तिद्वित्वाच्चिभावमादाय तादृशप्रतियोगितानतिरिक्तवृत्तित्वस्य तत्तद्वृत्तित्वे सत्त्वादतिव्या
 प्तिरऽतः उभयानवच्छिन्नत्वमवश्यं निवेशनीयमिति न च वद्धिघटोभयाभावमुपेक्ष्य वद्धि
 घटोभयवृत्तिद्वित्वाद्यवच्छिन्नाभावइत्यभिधानस्तत्तत्तद्वृत्तिवच्छिन्नाभावमादाया व्या
 प्तिदानस्य ग्रंथे कृतोऽभिप्रेतत्वं न त्वेव प्रतियोगिवच्छेदाक कोलावनिवेशेन तस्य लक्ष
 णघटकत्वादिति वाच्यं तथा सति तत्प्रतियोगितानतिरिक्तवृत्तित्वस्य वृद्धित्वे दुर्घटत
 याऽव्याप्तप्रसक्तेः न च मास्तवद्धिघटद्वित्वाद्यवच्छिन्नाभावमादाया व्याप्तिस्तथापि भा

अवच्छेदः नोभानोभयाभावमादायाव्याप्तिर्भविष्यत्येवतत्प्रतियोगितावच्छेदककोटौवद्वित्वाद्यप्रवे
 शदितिवाच्यान्तानस्यत्तराजन्यतावच्छेदकीभूतजात्यवच्छिन्नपरत्वेपिअन्तानस्यत्तरा
 जन्यमित्यवद्विपरस्यावश्यकतयावद्वित्वस्यतत्प्रतियोगितावच्छेदकघटकत्वात्केव
 लभान्नमित्यपरत्वेतत्प्रतियोगितायाघटादिवृत्तित्वेनवद्वित्वस्यतदन्यूनवृत्तित्वाभावा
 त्तरात्तेनेत्यादिग्रंथासंगतिरित्याक्षेपंकुर्वन्ति अत्रभूततांसमाधानं वद्वित्वस्यतद्वद्वि
 योगिकसमवायेतसाध्यतावच्छेदकत्वंतदधूमस्यअत्रवास्तवतद्वद्विघटवृत्तिद्वित्वा
 वच्छिन्नाभावमादायेवाव्याप्तिःतत्प्रतियोगितावच्छेदककोटौद्वित्वस्यतद्वद्वित्वेननि
 वेशात्तद्वद्वित्वस्यतत्प्रतियोगितावच्छेदककोटावप्रवेशात्प्रतियोगिताशून्यमन्तं
 तरेसाध्यातावच्छेदकताघटकतत्तद्वद्विद्विद्युयोगिकसमवायेनावृत्तेरिति अत्रवयेत्र
 मः वद्विघटवृत्तित्वावच्छिन्नाभावेत्यत्रवद्विपदंसकलवद्विवृत्तियदन्यतमत्वंतदव

राम
 ८

शांतायाअप्य

छिन्नपरंतथाचतावदन्यतमवृत्तिद्वित्वाद्युच्छिन्नाभावमादायाव्याप्तिर्ग्रथकतोऽभिप्रेतान
 चतावदन्यतमप्रतियोगिकोटाववश्यंवद्वित्वनिवेशरुत्तिवाच्यं तत्प्रतियोगिकोटावव
 छेदककोटौतत्तद्वद्वित्वनिवेशरुत्तिवाच्यं तत्प्रतियोगिकोटावव
 छेदककोटौतत्तद्वद्वित्वनिवेशरुत्तिवाच्यं तत्प्रतियोगिकोटावव
 भावप्रतियोगिताशून्ययटादिवृत्तित्वाभावेनवद्विमानमानधूमादित्यादौअव्याप्तिसंभवा
 दितित्वेक्षेणैनुययत्तिरितिध्ययं तदवच्छिन्नाभाववदसंबद्धस्वविशिष्टसामान्यकत्वमि
 त्यत्रकालोघटवानमहाकलत्वादित्यादौहेतुसमानाधिकरणपरिभाषिकप्रतियो
 गिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकंयत्तत्तत्प्रतियोगिव्यधिकरणतदवच्छिन्ना
 भावाप्रसिद्धाऽव्याप्तिवारणार्थसाध्यातावच्छेदकसंबंधसामान्ययद्यदनुयोगिकत्व
 हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वउभयाभावःसा
 ध्यातावच्छेदकसंबंधेनतदसंबद्धत्वस्यविवक्षितत्वात् नन्वत्रवद्विमानधूमादित्यत्राव्या

अवहेद० सिःप्रतियोगिव्यधिकरणत्वघटकसाध्यातावहेदकसंबंधसामान्येसामान्याद्यनुयोगिकप
 ९ टितोभयाभावसत्तात्तत्त्वदेनतस्यापिदर्शनात् साध्यतावहेदकसंबंधेनतत्संबंधत्वाप्रसि
 द्देः नचहेत्वधिकरणीभूतयदनुयोगिकत्वयद्गोवहिनप्रतियोगिकत्वउभयाभा
 वस्तदसंबद्धत्वंवक्तव्यमितिवाच्यं यद्यत्यद्वेयार्थात् नचयदनुयोगिकत्वनिवे
 शेसंयोगेनज्ञलानुयोगिकत्वघटत्वावहिनप्रतियोगिकत्वउभयाभावसत्तात्तत्सं
 बंधेनवहिनविशिष्टवद्भादेर्जलेऽसंबद्धत्वात् वहिमान् धूमादित्यादावव्याप्तिरि
 वाच्यं जलेहेत्वधिकरणत्वाभावात्तुत्यदेतदसंग्रहात् अस्मन्मतेहेत्वधिकरणत्व
 निशात्तत्त्वपदेनतत्तत्त्वं ह्यतद्विचेत् अत्रनव्याः साध्यातावहेदकसंबंधावहिन
 ताधिकरणातावत्तत्तदनुयोगिकत्वंविवक्षणीयं नचसत्तायान्भावत्वादित्यत्रा
 तिव्याप्तिः समवायेनसत्ताप्रतियोगिकत्वसामान्यानुयोगिकत्वउभयाभावसत्त्वेषुपि

राम०
 ९

सामान्यादौसमवायावहिनताधिकरणत्वाप्रसिद्धायत्तपदेनसामान्यादेरसंग्रहादित्येवस्
 चयितुंसामान्यादौतत्संबंधेनसंबद्धत्वाप्रसिद्धेरित्यंतेन नचवहेदकत्वमिदंरूपसंबंध
 विशेषरूपस्यनचवहेदकत्वपक्षकस्वरूपसंबंधविशेषत्वाभावसाध्यकअतिप्रसंग्य
 दार्थव्यभिचारिहेतुवृत्तित्वरूपहेतुकस्तुलमेतत्हेतुताघटकसंबंधश्चस्थाश्रयेतत्तु
 क्षणघटकसाध्यातावहेदकविशेषणतापन्नाभावप्रतियोगित्वरूपः स्वपदंहेतुपर
 मितितत्त्वपक्षः किंस्वरूपसंबंधरूपमवहेदकतमनतिरिक्तवृत्तित्वरूपंवा नाद्यः बाधप्र
 संगान्न नहितीयः स्वरूपासिद्धेः नचावहेदकत्वपदार्थत्वेनावहेदकपदार्थरूपावहे
 दकत्वस्यपक्षतायांनोक्तदोषवृत्तिवाच्यं अवहेदकावहेदेनपक्षतायांसामानाधिकर
 ण्येनबाधसत्त्वेनावहेदकावहेदेनानुमित्यनुत्यादात् सामानाधिकरण्येनपक्षता
 यांनुपूर्वीक्तदोषतादवस्थ्यात् एतेनएतत्क्षणांस्वरूपसंबंधरूपावहेदकत्वाघ

अवच्छेदः दितं व्यभिचारि वृत्तित्वादित्यपि परस्मै चतुर्विधं व्याप्तिर्यदिस्वयं संबन्धरूपावच्छेदत्वाभावपुटि-
 १० तास्यात्तदा व्यभिचारि वृत्तिः स्यादित्यायत्तौ तद्भेदस्य तात्पर्यमिति तन्मदं आपत्तौ आ-
 दार्यापादकवृत्तानि श्रयस्य हेतुत्वात्तदेवाग्रन संभवति तत्कारणीभूतस्य स्वरूपसंबन्ध-
 धरूपावच्छेदकत्वाभावघटितत्वरूपपादकनिश्चयस्यासंभवात् अत्र न दृष्टार्थः स्व-
 रूपसंबन्धरूपावच्छेदकत्वाभावघटितं तत्क्षणं न व्याप्तिस्वरूपं व्यभिचारि वृत्तित्वादि-
 त्युक्तौ न दोषलेशोपि न च स्वरूपसंबन्धरूपावच्छेदकत्वघटितव्याप्तिस्वरूपत्वाभा-
 वसाधने वाधः तद्विना व्याप्तिस्वरूपत्वाभावसाधने सिद्धसाधनमित्यत्रापि उक्तदो-
 षतादवस्था मिति वाच्यं न व्याप्तिस्वरूपमित्यस्य न व्याप्तिपदप्रतिपाद्यमित्यर्थविवक्ष-
 णादिति समादधिरेजगदीशमते प्येतदेव समाधानं बोध्यं यतु साध्यातावच्छेदकताघ-
 टकसंबन्धेनैव तादभावो ग्राह्य इति तनुर्हं तथा सति धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वा

राम०
 १०

न च हेरित्यादावतिव्याप्तिर्लघुतया तादृशप्रमाविशेष्यभावप्रतियोगितावच्छेदकधूमत्वादेः
 स्वरूपसंबन्धेनाभाववति धूम एव तादृशप्रमाविशेष्यत्वस्य हंतेरिति जगदीश ४ अत्र यमनु-
 पत्तिः हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यदयोगोलकवृत्तित्वं साध्यातावच्छेद-
 काघटकस्वरूपसंबन्धेन तादभाववति धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वादेरवृत्तित्वादेव
 साध्यातावच्छेदकं पारिभाषिकावच्छेदकत्वस्य सत्वात् कथमतिव्याप्तिरिति चेन्न यत्र तादृ-
 शप्रमाविशेष्यत्वाप्रतियोगिकस्वरूपसंबन्धेन तादृशप्रमाविशेष्यत्वस्य साध्यातावच्छेदक-
 तातत्रैवातिव्याप्तिरुद्धरत्वात् साध्यातावच्छेदकं ताघटकधूमत्वप्रकारप्रमाविशेष्यता
 प्रतियोगिकस्वरूपसंबन्धेनायोगोलकावृत्तित्वाभाववति धूम एव साध्यातावच्छेदकस्य
 वृत्तित्वात् पारिभाषिकावच्छेदकत्वस्य तत्रासत्वात् न च रूपवान् यथि वीत्वादित्यत्र वि-
 षयितायारूपत्वविशिष्टाभावमादाया व्याप्तिवारणार्थं न वश्यं साध्यातावच्छेदकताघट

अवच्छेद० कसंबंधावच्छिन्नत्वमवच्छेदकतार्योनिवेशनीयंतथाप्यतादृशसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकता
 ११ कप्रतियोगिताकाभावाप्रसिद्धौवनातिव्याप्तिरितिवाच्यं वह्नित्वप्रतियोगिकसमवा
 यसंबंधेनवह्नित्वस्यसाध्यतावच्छेदकतास्तुलेअव्याप्तिमियाऽवच्छेदकतायांसाध्यता
 वच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नत्वस्यनिवेशयितुमशक्यत्वात् नचरूपवान्पृथिवी
 वीत्वादित्यादावव्याप्तितादवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नावच्छेद
 कताकअधिकरणत्वीयस्वरूपसंबंधेनप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणत्व
 सामान्याभाववत्त्वस्यहेत्वधिकरणोविवक्षितत्वात् साध्यतावच्छेदकताघटकसंस
 र्गातिरित्तेसाध्यतावच्छेदकप्रतियोगिकसंसर्गतावच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नसंसर्गिका
 वच्छेदकत्वानिरूपकप्रतियोगितायावाविश्वसितत्वात् एतेनरूपवान्पृथिवीत्वादित्यादा
 वव्याप्तिवारणार्थंसाध्यातावच्छेदकताघटकसंसर्गातिरित्तेसाध्यतावच्छेदकनिष्ठत्वउ
 साध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकत्वानिरूपकत्वंसाध्यताघटकसंसर्गातिरित्तेसाध्यतावच्छेदक

एम०
 ११

भयाभाववदवच्छेदकत्वानिरूपकत्वंवाप्रतियोगितायांनिवेशनीयंतावन्नैवविषयितयारूपत्ववि
 षयितयारूपत्वविशिष्टाभावमादायनाव्याप्तिरितिपरस्तं हेतुसमानाधिकरणस्यविषयित
 तायागुणत्वविशिष्टाभावीययथोक्तावच्छेदकत्वानिरूपकप्रतियोगितायाअवच्छेदकंयदुण
 त्वंसाध्यताघटकसमवायसंबंधेनतदभाववतिघटादौरूपत्वादेरवृत्तित्वात्तत्वरूपवान्पृ
 थिवीत्वादित्यत्रैवाव्याप्तेरसक्यपरिहारकत्वात् यदिचविशेषरूपेणसंसर्गात्वस्यसि
 द्धांतवागीशमतेविहानप्रागुक्तस्तुल्येऽतिव्याप्तिरितिविभाव्यतेतदासंयोगेनसाध्यता
 यांविचारिएयतिव्यतिर्लघुतयासाध्याभावप्रतियोगितावच्छेदकंयत्तद्रव्यत्वंसाध्यता
 वच्छेदकताघटकसंयोगसंबंधेनतदभाववतिद्रव्यएकद्रव्यात्मकसाध्यतावच्छेदकस्यव
 नित्वेनतस्यपारिभाषिकावच्छेदकत्वायोगात् एवंतदौत्थेनैधूमविशिष्टस्यसंयोगेनसाध्य
 तायावद्द्रादिहेतावतिव्यतिर्लघुतयासाध्याभावप्रतियोगितायाअवच्छेदकंयत्तद्रूमत्वता

अवच्छेदः दात्मेन तदभाववति धूम एव तादात्मेन धूमस्य वृत्तिनेन तस्य पारिभाषिका वच्छेदकत्वा
 १२ भावादित्यधिके स्वयम्भूदनीयमिति कृतं पलुवितेन ॥०॥ तथा विधयत् किंचिदेकाभावप्र
 तियोगिता सामान्यशून्या वृत्तिवन्तदिति दीधितौ समनियताभावयोरैक्यानभ्युपगमात्
 घटादिसामान्याभावस्यैव घटादिनिस्तुपितसंयोगसंबंधेन प्रमेयादिसामान्याभावस्यैव
 तसंयोगसंबंधेन प्रमेयादिसामान्याभावस्यैव यापुनर्नोपसिद्धिरित्युक्तं जगदीशेन अत्रेयमा
 शंका समवायादिनावद्वाद्यभावमादाव्याव्यासेर्वारणाय साध्यता वच्छेदकसंबंधावच्छि
 नत्वेन तादृशप्रतियोगिताया विशेषितत्वात् घटीयसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रमेयमिति
 च प्रतियोगितानलक्षणघटिकेतिकर्तृतामादाव्याव्याप्तिर्दर्शिता न च घटादिनिस्तुपि
 तसंयोगस्यापि साध्यता घटकसंसर्गता वच्छेदकसंयोगतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वस्या
 पिलक्षणघटकत्वात्प्राप्त्यतिरिति वाच्यं साध्यता वच्छेदकसंसर्गता वच्छेदकतायाः पर्या

राम
 १२

योस्यधिकरणधर्मवच्छिन्नसंसर्गताकप्रतियोगित्वस्य विवक्षितत्वात् अन्यथा एवं विधिवि
 शेषसंबंधेनाभावमादाय सर्वत्रैवासंभवापत्तेर्दुर्वारत्वात् अत्र केचित् वदन्ति प्रतियोगिकसंयो
 गेन वदन्तेः साध्यतायां धूमादिहेताव्याप्तिः प्रतियोगिता वच्छेदकतादृशसंयोगेन प्रतियो
 ग्यधिकरणाप्रसिद्धाप्रतियोगिव्यधिकरणाप्रेक्ष्याभावस्याप्रसिद्धेः अतः प्रतियोगिता
 यां साध्यता वच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वमपहाय प्रतियोगिव्यधिकरणस्य साध्यता वच्छेदक
 संबंधाधिकरणत्वीयस्वरूपसंबंधेन प्रतियोग्यधिकरणत्वाभावस्य हेत्वधिकरणे विवक्ष
 णीयतया तेनैवोक्तस्तुलेनापत्तिसंभावनापीत्याहुः तदसत् यत् किंचित्त्वगर्भावा
 प्यवृत्तिसाध्यकस्वकीयेतन्निरुक्तौ प्रतियोगिवैयधिकरणस्य प्रवेशात्तदर्थविवक्षया
 समाधानस्यातिविरुद्धत्वात् परंतु संयोगेन घभावस्य संयोगेन घटप्रमेय एतदुभयाभा
 वसमनियतत्वादत्रैव तात्पर्यं अतएव घटनिस्तुपितसंयोगादिसंबंधेऽप्युक्तमिति विधीयते

अवहेद० यम् ॥०॥ एकादशप्रतिपन्नगतग्रंथसंख्याप्रतिपत्रे श्लोका २६ समुच्चये २८१ ॥

९३

राम०

९३